

บทที่ 1

ชาตกัฏฐกถา : ความหมาย ลักษณะ และประวัติ

บทนี้จะเป็นการอธิบายความหมายของชาตกัฏฐกถาใน 2 ลักษณะ¹ คือในส่วนที่เป็น
อรรถกถาชาดกจำนวน 547 เรื่อง กับ ในส่วนที่เป็นคัมภีร์โพธิสัตว์จรรยา พร้อมทั้งแสดงให้เห็น
ว่าแต่ละลักษณะมีแบบแผนโครงสร้างเฉพาะที่ต่างกันอย่างไร พร้อมกันนี้จะให้รายละเอียด
เกี่ยวกับบริบทการรจนาชาตกัฏฐกถาอันหมายรวมไปถึงในส่วนของพระอรรถกถาจารย์ผู้รจนา
ด้วย ส่วนในตอนท้ายจะกล่าวถึงสถานภาพและประเภททางวรรณคดีของชาตกัฏฐกถารวมทั้ง
วัตถุประสงค์ในการรจนาด้วย

ความหมายของอรรถกถาและอรรถกถาชาดก

โดยแท้จริงแล้วคัมภีร์อรรถกถาบาลีไม่ได้ใช้คำว่า *อรรถกถา* อย่างที่คนไทยใช้เรียกกัน
หากแต่เป็นคำว่า *อฎฐกถา* ซึ่งสร้างศัพท์มาจาก *อฎฐ* และ *กถา* *อฎฐ* ตามรูปศัพท์แปลว่า
“แปล” เข้าใจว่าในที่นี้ใช้ความหมายเดียวกับคำว่า *กคฺค* ที่แปลว่า “เนื้อความ ความหมาย
ประโยชน์” *อฎฐกถา* จึงมีความหมายอย่างเดียวกับคำว่า *อคฺคกถา* แปลว่า การอธิบายความหมาย
(exposition of the sense, explanation, commentary) แต่ไทยนิยมเขียนว่า *อรรถกถา* มากกว่า
อรรถกถาตามความหมายแล้วหมายถึงหนังสือ 2 ประเภท (สุภาพรรณ ๗ บางช้าง ,
2526 ; 271) คือ

1.แต่เดิม หมายถึงหนังสือบาลีเรื่องใดก็ตามที่แต่งหลังยุคพระไตรปิฎก ได้แก่ คัมภีร์ที่
อธิบายความหมายของคำและความในพระไตรปิฎก เป็นต้นว่า คัมภีร์มิลินทปัญหา คัมภีร์
มหาวงศ์ ส่วนหนังสือที่อธิบายหนังสือเหล่านี้ก็ทอดเรียกว่า *ฎีกา* ห้างนั้นหนังสือที่ช่วย
อธิบายมิลินทปัญหาจึงเรียกว่า *มิลินทปัญหาฎีกา* หนังสือที่อธิบายมหาวงศ์เรียกว่า *มหาวงศ์ฎีกา*
และเพื่อที่จะแยกประเภทงานเขียนที่อธิบายความหมายของคำและความในพระไตรปิฎกออกจาก
งานอื่น พระอรรถกถาจารย์มักจะเรียกงานของคนว่า *สังวรรรณ* แปลว่า การบรรยายพร้อม

---

¹ ด้วยความที่ชาตกัฏฐกถาสามารถมีได้ 2 ความหมาย คือหมายถึง อรรถกถาของชาดกจำนวน 547 เรื่อง
กับ หมายถึงคัมภีร์ที่แสดงแบบแผนขั้นตอนที่พระโพธิสัตว์จะต้องผ่านไปเป็นลำดับจนกว่าจะตรัสรู้เป็น
พระพุทธเจ้า เพื่อป้องกันความสับสน ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จะใช้คำว่าอรรถกถาชาดกในความหมาย
แรก และใช้คำว่าชาตกัฏฐกถาในความหมายหลัง

2.ต่อมา คำว่า อรรถกถาหรืออรรถกถาได้มีความหมายแคบลง คือหมายถึงเฉพาะหนังสือที่อธิบายความหมายของคำและความหมายในพระไตรปิฎกเท่านั้น และได้เรียกชื่อหนังสืออื่นๆที่แต่งหลังยุคพระไตรปิฎกเป็นแบบต่างๆตามลักษณะหนังสือ เช่น ประเภทปกรณ์พิเศษ ประเภทพงศาวดาร ประเภทสัตทวพิเศษ เป็นต้น ซึ่งในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ก็ยึดถือเอาตามความหมายข้อหลังนี้

ตามความหมายนี้ อรรถกถาชาดกจึงหมายถึงหนังสือประเภทที่พระอรรถกถาจารย์แต่งอธิบายความหมายของคำและความในพระไตรปิฎกเป็นสำคัญ โดยมีลักษณะเป็นนิทานร้อยแก้ว ภาษาวลีที่น่าเอาศาถาในนิบาตชาดกที่ปรากฏในพระสูตรต้นคปิฎก ขุททกนิกาย เฉพาะเรื่องนั้น มาแทรกไว้แต่ละตอนตามความเหมาะสม (ทรัพย์ ประภอบสุข, 2527 : 20) การแต่งนิทานในอรรถกถาชาดกเป็นการแต่งแบบขยายความบ้าง แต่งแบบพิสดารบ้างหรือแต่งแบบทั้งเรื่องขึ้นมาใหม่บ้าง ส่วนตัวนิทานชาดกอาจจะคงคาถาที่เป็นสุภาษิตซึ่งเป็นหัวใจของเรื่องไว้ แล้วนำมาเชื่อมเรื่องอดีตกับปัจจุบันให้ต่อเนื่องกันโดยระบุบุคคลในอดีตว่าเป็นคนเดียวกับใคร ในสมัยพระพุทธเจ้า

ลักษณะและโครงสร้างของอรรถกถาชาดก

อรรถกถาชาดกแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ (อารีย์ สหชาติโกสีย์ , 2524 : 13-14) คือ

1.อรรถกถาชาดกที่แต่งเรื่องขึ้นใหม่ ได้แก่ อรรถกถาชาดกที่แต่งเรื่องของบุคคลและสัตว์ขึ้นใหม่เพื่อประกอบนิบาตชาดกที่มีเฉพาะสุภาษิต เช่น

จุลลกเสฏฐิชาดกในนิบาตชาดก มีเฉพาะพระพุทธศาสนสุภาษิตว่า คนมีปัญหา เฉลียวฉลาดย่อมตั้งตัวได้ห่วยห่วยเพียงเล็กน้อย เหมือนคนก่อกองไฟกองเล็กๆ ให้เป็นกองไฟใหญ่ได้

อรรถกถาจุลลกเสฏฐิชาดก (55: 183-186) ได้แต่งเรื่องของบุคคลขึ้นใหม่เพื่อประกอบคาถาในนิบาตชาดกว่าพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นเศรษฐี ไม้พอบหนูตายจึงกล่าวคำสุภาษิต คนไร้รับฟังแล้วได้ข้อคิดจึงนำหนูไปขายได้ทรัพย์ แล้วลงทุนประกอบกิจการต่างๆจนตั้งตัวได้ และเป็นเศรษฐีชื่อจุลลกเศรษฐี

2.อรรถกถาชาดกที่แต่งเรื่องเพิ่มเติม ได้แก่ อรรถกถาชาดกที่แต่งเรื่องของบุคคลและสัตว์อย่างพิสดารเพื่อเพิ่มเติมเสริมต่อเรื่องในนิบาตชาดกที่มีอย่างสังเขป เช่น

สุวรรณหังสชาดกในนิบาตชาดก มีพุทธศาสนสุภาษิตและเนื้อเรื่องว่าบุคคลได้สังโศกพร้อใจกับสิ่งนั้น เพราะโลกมักไม่คงค่านางพราหมณ์จับพระยาหงส์ได้แล้วก็เสื่อมจากทองคำ

อรรถกถาสุวรรณหังสชาดก(56 : 536-540) ได้แต่งเรื่องเพิ่มเติมและเสริมต่อว่าพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพราหมณ์แล้วตายไปเกิดเป็นพระยาหงส์ทอง ไปอยู่กับนางพราหมณ์ผู้ภรรยาและบุตรสาว ได้สลัดขนที่เป็นทองคำให้แก่ภรรยาและบุตรสาวทีละขน นาง

พราหมณ์โลกมากได้จับพระยาหงส์ดอนชนจนหมด แต่ทั้งอกขึ้นมาใหม่กลับเป็นสีขาวเหมือน
ชนหงส์ธรรมดา นางพราหมณ์จึงหมดโอกาสที่จะได้ชนทองคำอีกต่อไป

โครงสร้างหรือองค์ประกอบของอรรถกถาชาดกแบ่งออกเป็นส่วนสำคัญ 5 ส่วนด้วยกัน
(ทรัพย์, 2527 : 22-23) คือ

1.ปรารภเรื่อง หมายถึง การเริ่มต้นเล่าเรื่องในปัจจุบันสมัยของพระพุทธเจ้าอันเป็นต้น
เหตุก่อนจะเล่านิทานชาดกเรื่องนั้นๆ เช่น พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ไหน ทรงปรารภอะไรจึงตรัส
ชาดกเรื่องนี้

2.การเล่าเรื่อง หมายถึง การเล่าเรื่องที่เป็นตัวนิทานของชาดกแท้ๆ ส่วนมากจะขึ้นต้นว่า
อดีต แปลว่า ในอดีตกาล ตัวละครในเรื่องจะเป็น โทธิสุตโต แปลว่า พระโทธิสัตว์ บ้างก็จะ
เป็น มหาสุโต แปลว่า พระมหาสัตว์

3.คาถา หมายถึง คำร้อยกรองของภาษาบาลีที่เป็นหัวใจสำคัญของเรื่องหรือเป็นสุภาษิตที่
ผู้เรียบเรียงนำมาจากนิบาตชาดกในพระสุตตันตปิฎก จัดเป็นส่วนหนึ่งของตัวนิทานชาดกอัน
เป็นเรื่องในอดีต

4.อธิบายคาถา หมายถึงการอธิบายความของคาถาที่ผู้เรียบเรียงนำมาแทรกไว้ในเรื่องแต่
ละตอนด้วยภาษาบาลีที่ง่ายๆ เป็นการอธิบายขยายความในคาถาให้ได้ความสมบูรณ์ เข้าใจ
ง่ายขึ้น การอธิบายคาถานั้นเป็นการอธิบายไวกรรมที่ละคำ ทีละวลีหรือทีละคาถา ถ้าคำ วลีหรือ
คาถาใดเข้าใจได้ง่ายก็จะไม่อธิบายไว้ การอธิบายคาถานี้ส่วนพระเรียกว่า “แก้อรวด”

5.สโมธาน หมายถึง การสรุปเรื่องในชาดกโดยการเชื่อมเรื่องในอดีตกับปัจจุบันเข้าด้วย
กัน ระบุตัวละครว่าผู้ฟังชาดกเรื่องนั้นได้บรรลุธรรมผลขั้นไหน ใครในชาดกเป็นใครในสมัย
พุทธกาล แต่บางชาดกก็ไม่มีสรุปเกี่ยวกับผู้ฟังว่าได้บรรลุขั้นไหน การสรุปว่าใครในชาดก
เป็นใครในสมัยพุทธกาลนั้นส่วนทางพระเรียกว่า “การกลับชาติ” และจะปรากฏเกือบจะในทุก
อรรถกถาชาดก

เพื่อให้เห็นภาพโครงสร้างของอรรถกถาชาดกอย่างละเอียดชัดเจน จึงจะได้แสดง
ผ่านตัวอย่างอรรถกถาชาดกเรื่องสั้นๆบางเรื่องที่มีโครงสร้างครบถ้วนสมบูรณ์ เป็นต้นว่า
อรรถกถาขราทิตยชาดก (55: 256-257) ซึ่งมีเนื้อความดังนี้

“พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภภิกษุว่ายาก
รูปหนึ่งจึงตรัสพระธรรมเทศานี้ มีคำเริ่มต้นว่า อญฺฐชฺฐิ ขราทิตย ดังนี้

ได้ยินว่า ภิกษุนั้นว่ายากไม่รับโอวาท ลำดับนั้น พระศาสดาได้ตรัสถาม
ภิกษุนั้นว่า คุณก่อนภิกษุ ได้ยินว่าเธอว่ายากไม่รับโอวาทจริงหรือ? ภิกษุนั้นกราบ ปรารภเรื่อง
ทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า จริง พระเจ้าข้า. พระศาสดาตรัสว่าแม้ในกาล

ก่อนเธอก็ไม่รับโอวาทของบัณฑิตทั้งหลายเพราะความเป็นผู้ว่ายากจึงคิดบ่วงถึง
ความสิ้นชีวิต แล้วทรงนำอดิคนิทานมาว่า

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติในพระนครพาราณสี
พระโพธิสัตว์เป็นมฤคเวทด้วยหน่อเนื้อในป่า ลำดับนั้น เนื้อผู้เป็นน้องสาว
มฤคนั้นแสดงนุครน้อยแล้วให้รับเอาด้วยคำพูดว่า ข้าแต่พี่ชายนี้เป็นหลานของพี่
ที่จงให้มาเรียนมาษาเนื้ออย่างหนึ่ง มฤคนั้นกล่าวกะหลานนั้นว่า ในเวลาเชื่อนั้น
เจ้าจงมาเรียนเอา เนื้อผู้หลานไม่มาตามเวลาที่พูดไว้ เมื่อล่วงไป 7 วันเหมือนดัง
วันเดียว เนื้อผู้หลานนั้นไม่ได้มาเรียนมาษาของเนื้อ ท่องเที่ยวไป จึงคิดบ่วง
ฝ่ายมารดาของเนื้อนั้นเข้าไปห้ามมฤคผู้พี่ชายแล้วถามว่า ข้าแต่พี่ พี่ให้หลานเรียน
มาษาของเนื้อแล้วหรือ? พระโพธิสัตว์กล่าวว่า เจ้าอย่าเสียใจต่อมฤคผู้ไม่รับ
โอวาทสั่งสอนนั้น มฤคของเจ้าไม่เรียนเอามาษาเนื้อเอง เป็นผู้ไม่มีประสงค์จะ
โอวาทเนื้อนั้นเลย ในบัดนี้ จึงกล่าวคาถานี้ว่า

การเล่าเรื่อง

ดูก่อนนางเนื้อขราทียา ดันไม่สามารถจะสั่งสอนเนื้อตัวนั้น ผู้มี 8 กีบ

คาถา

มีเขาคดแต่โคนเขาจนถึงปลายเขา ผู้ล่วงเลยโอวาทเสียตั้ง 7 วันได้.

บรรดาบทเหล่านี้ บทว่า อญฺฐูรฺ ได้แก่ มีกีบ 8 กีบ โดยเท้าข้างหนึ่งๆ

มี 2 กีบ พระโพธิสัตว์เรียกนางเนื้อนั้นโดยชื่อว่า ขราทียา บทว่า มิคฺ เป็นคำรวม
ถือเอาเนื้อทุกชนิด. บทว่า วฏฺกาสิวฺกฺนิ ได้แก่ คล้อยกว่าลค คือ คลดั่งแต่ที่โกลาแฆ
คลมากขึ้นไปถึงปลายเขา ชื่อว่าผู้มีเขาคดแต่โคนจนถึงปลายเขา เพราะเนื้อนั้นมี
เขาเป็นเข้านั้น. จึงชื่อว่าคดแต่โคนจนถึงปลายเขา คือ มีเขาคดแต่โคนเขา
จนถึงปลายเขานั้น. บทว่า สตุคฺกาเวหฺตฺกฺกนฺตฺ ได้แก่ ผู้ล่วงเลยโอวาท

อธิบายคาถา

โดยเวลาเป็นที่ให้โอวาท 7 วัน. ด้วยบทว่า น นํ โอวทิตฺตฺสฺสฺห นี้ ท่านแสดงว่า
เราไม่อาจให้โอวาทเนื้อผู้ว่ายากนี้ แม้ความคิดเพื่อที่จะโอวาทเนื้อนี้ ก็ไม่เกิดขึ้นแก่เรา.

ครั้งนั้น นายพรานฆ่าเนื้อที่ว่ายากตัวนั้นซึ่งคิดบ่วง ถือเอาแต่เนื้อแล้วหนีไป

ฝ่ายพระศาสดาตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ เธอเป็นผู้ว่ายากแต่ในบัดนี้เท่านั้นก็
หามีได้ แม้ในกาลก่อนก็เป็นผู้ว่ายากเหมือนกัน ครั้นทรงนำพระเทศานี้มาเสียบต่อ
อนุสนธิกันแล้ว ทรงประชุมชาดกว่า เนื้อผู้เป็นหลานในกาลนั้น ได้เป็นภิกษุผู้ว่า
ยากในบัดนี้ แม่เนื้อผู้เป็นน้องสาวในกาลนั้นได้เป็นพระอุบลวรรณาในบัดนี้
ส่วนเนื้อผู้ให้โอวาทในกาลนั้น ได้เป็นเวลาดาดคดแล"

สโมธาน

ส่วนอรรถกถาจากเรื่องอื่นๆที่มีโครงสร้างลักษณะเช่นเดียวกันนี้ อาจจะสั้นบ้าง อาจ จะยาวบ้างก็ขึ้นอยู่กับจำนวนคาถาของแต่ละชาตก อรรถกถาชาตกที่เป็นเรื่องๆซึ่งพระอรรถกถาจารย์ได้แต่งอธิบายขยายความในนิบาตชาตกมีจำนวนทั้งสิ้น 547 เรื่อง²

โครงสร้างของชาตกกัฏฐกถา

ดังที่กล่าวแล้วว่า โดยทั่วไปมักจะเข้าใจว่าชาตกกัฏฐกถาหมายความเฉพาะเรื่องราวในอดีตชาติของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏอยู่ในชาตกแต่ละเรื่องดังมีลักษณะและโครงสร้างที่กล่าวไว้แล้วข้างต้นและการศึกษาชาตกกัฏฐกถาส่วนใหญ่ก็มักจะกระทำเฉพาะในส่วนที่ปรากฏในเนื้อเรื่องของอรรถกถาชาตกแต่ละเรื่องเท่านั้น³ อย่างไรก็ตามชาตกกัฏฐกถามีเนื้อหาและความหมายครอบคลุมกว้างขวางกว่าดังกล่าวนี้มาก เนื้อหาในอรรถกถาชาตกแต่ละเรื่องเป็นเพียงเรื่องหนึ่งในช่วงหรือองค์ประกอบหนึ่งของโครงสร้างโดยรวมของชาตกกัฏฐกถาที่หมายถึงประวัติของพระพุทธเจ้านับแต่อดีตชาติ ปัจจุบันชาติ ไปจนถึงครัสสูและปรินิพพาน

ชาตกกัฏฐกถาคือคัมภีร์ชั้นอรรถกถาที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับโพธิสัตว์จรรยาหรือแบบแผนการบำเพ็ญชีวิตที่พระโพธิสัตว์จะต้องผ่านไปเป็นลำดับขั้น มีโครงสร้างหลักแบ่งออกเป็น 3 ช่วงด้วยกัน คือ ทูเรนนิทาน(นิทานในที่ไกล) อวิทูเรนนิทาน(นิทานในที่ไมไกลนถ) และสันติเกนิทาน(นิทานในที่ใกล้)

ทูเรนนิทาน คือ ส่วนของชาตกกัฏฐกถาในช่วงตั้งแต่พระโพธิสัตว์สุเมธดาบสได้ตั้งปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าอย่างจริงจัง ณ เบื้องพระบาทมูลของพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่าที่ปิ๊งกร บำเพ็ญบารมีจนถึงจุดจากอภัพเป็นพระเวสสันดร แล้วไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต

อวิทูเรนนิทาน คือ ส่วนของชาตกกัฏฐกถาในช่วงตั้งแต่จุดจากภพสวรรค์ชั้นดุสิต ประสูติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ จนถึงบรรพพระพุทธศัพตัญญาณที่ควงไม้โพธิ์

สันติเกนิทาน คือ ส่วนของชาตกกัฏฐกถาในช่วงตั้งแต่หลังครัสสูเป็นต้นไป การเสด็จประทับของพระพุทธเจ้าตามสถานที่ต่างๆหลังจากนี้จนถึงเสด็จดับขันธปรินิพพาน (ประนามคาถา , 55 : 3-4)

ฉะนั้นอรรถกถาชาตกที่เป็นเรื่องๆซึ่งถือว่าเป็นการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์จึงจัดอยู่ในช่วงทูเรนนิทาน สำคัญแต่เพียงว่ามีรายละเอียดเป็นจำนวนมากจนถึงได้ว่าเป็นหัวใจสำคัญ

² รายชื่อของอรรถกถาชาตกทั้ง 547 เรื่อง คุได้ในภาคผนวกของวิทยานิพนธ์ ส่วนเนื้อเรื่องที่สมบูรณ์ได้ ในชาตกกัฏฐกถา ภาษาบาลีเล่มที่ 1-10 ฉบับแปลเป็นภาษาไทยคุในชาตกกัฏฐกถาฉบับแปลของมหาเมฆกุญชรวิทยาลัย เล่ม 55-64

³ ดังที่ปรากฏในรายชื่องานวิจัยที่มีขอบเขตเกี่ยวข้องกับชาตกกัฏฐกถาในบทนำของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

สุดคันตปิฎก แต่ไม่ปรากฏการรวบรวมพระอภิธรรมแต่อย่างใด(เสถียร โพรหมันตะ , 2529 : 74) ดังนั้นจึงเป็นที่เข้าใจว่าพระอภิธรรมปิฎกน่าจะถูกรวบรวมขึ้นมาภายหลังจากที่รวบรวม 2 ปิฎกก่อนหน้าเสร็จสิ้นแล้ว

โดยส่วนใหญ่เชื่อว่าพระไตรปิฎกถูกรวบรวมขึ้นจนครบทั้ง 3 ปิฎกก็เมื่อคราวสังคายนาครั้งที่ 3 ทั้งนี้เนื่องจากการสังคายนาในครั้งนี้นอกจากจะมีการตรวจสอบชำระพระวินัยปิฎก และพระสุดคันตปิฎกเหมือนใน 2 ครั้งก่อนหน้าแล้ว ยังปรากฏหลักฐานด้วยว่าได้มีการรวบรวมพระอภิธรรมปิฎกขึ้นด้วย(สุภาพรรณ , 2526:37) พระไตรปิฎกจึงประกอบด้วย พระวินัยปิฎก พระสุดคันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎกครบถ้วน โดยที่ชาดกก็เป็นคัมภีร์หนึ่งในพระสุดคันตปิฎกดังที่ได้กล่าวแล้ว

ผลของการสังคายนาครั้งที่ 3 ไซ้จะก่อให้เกิดแต่เพียงพระไตรปิฎกที่ครบถ้วนเท่านั้น หากในเวลาเดียวกันเมื่อทำสังคายนาเสร็จสิ้นแล้ว พระโมคคัลลิตตดิศตเถระก็ทราบโดยอนาคตังสญาณว่าพุทธศาสนาจะไม่รุ่งเรืองในชมพูทวีป หากแต่จะไปตั้งมั่นรุ่งโรจน์ในประเทศอื่นจึงได้ขอพระบรมราชานุญาตของพระเจ้าอโศกอุปลัตถ์มั่งจัดส่งคณะสมณทูตให้นำพุทธศาสนาไปสั่งสอนในนานาประเทศ (ประมาณ พ.ศ. 235) ซึ่งแบ่งออกเป็น 9 สายด้วยกัน⁸ (มหาวงศ์ อังในวัฒน์ , 2524 : 41-42) โดยสายที่ 9 อันเป็นสายของพระมหินตเถระ พร้อมด้วยวิมฎะริยะ

⁸ คณะทูตที่นำพุทธศาสนาไปเผยแผ่ยังนานาประเทศหลังการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 3 แบ่งออกเป็น 9 สายด้วยกัน ได้แก่

- 1.คณะพระมัชฌิมเถระ ไปเผยแผ่พุทธศาสนา ณ แคว้นแคว้นกัมมิระและคันธาระ
- 2.คณะพระมหาเถระ ไปเผยแผ่พุทธศาสนา ณ แคว้นแคว้นมทิสมนทล
- 3.คณะพระวัชชีเถระ ไปเผยแผ่พุทธศาสนา ณ วนวาสีประเทศ
- 4.คณะพระธรรมรักขิตเถระ พระภิกษุชาวกรีก ไปเผยแผ่พุทธศาสนา ณ วปรัดถชนบท
- 5.คณะพระมหาธรรมรักขิตเถระ ไปเผยแผ่พุทธศาสนา ณ แคว้นมหาราษฎร์
- 6.คณะพระมหาวัชชีเถระ ไปเผยแผ่พุทธศาสนา ณ โยนกประเทศ
- 7.คณะมัชฌิมะและพระเถระอีก 4 รูป คือ พระกัสสปะโคตตะ พระมุลกเถระ พระทุนคภิสสระ พระเทวะ รวม 5 รูป ไปเผยแผ่พุทธศาสนา ณ แคว้นดินแดนภูเขาหิมาลัย
- 8.คณะพระโสณะและอุคคะระ ไปเผยแผ่พุทธศาสนา ณ ดินแดนสุวรรณภูมิคือดินแดนลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนใต้ของไทย
- 9.คณะพระมหินตเถระพร้อมด้วยวิมฎะริยะ อุทริยะ สมุพละ และภททุสสระ ไปเผยแผ่พุทธศาสนา ณ เกาะลังกา ซึ่งจะเป็นแหล่งที่มาของการรณาคัมภีร์อรธกถาจำนวนหลายเล่มด้วยกัน

อุทริยะ สมุพละ และ ภัททสวาระ เดินทางไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ณ เกาะลังกา ซึ่งคัมภีร์
 อรรถกถาจำนวนหลายเล่มได้ถูกรจนารขึ้น ณ ที่นี้ ชาตกัฏฐกถาก็เป็นหนึ่งในคัมภีร์เหล่านั้นด้วย
 ในเวลาต่อมาก็เป็นไปตามที่พระโมคคัลลิตบุตรคิเสระคาดการณ์ไว้ พุทธศาสนาได้ถึง
 แก่ความเสื่อมลงในประเทศอินเดีย แต่กลับไปเจริญงอกงามในประเทศอื่นโดยเฉพาะในประเทศ
 ลังกา ซึ่งในการเดินทางไปเผยแผ่พระพุทธศาสนายังประเทศนี้ พระมหินคเระได้นำเอา
 พระไตรปิฎกและอรรถกถา¹⁰ ไปพร้อมๆกันด้วย (Geiger , 1968 : 25) และเพื่อความสะดวกของ
 ชาวลังกาในการศึกษาคัมภีร์เหล่านี้ก็ได้มีการแปลอรรถกถาบาลีนี้ออกเป็นภาษาสิงหล มีการ
 รักษาสวดจำต่อมาอย่างถูกต้อง ต่อมาเมื่อพระพุทธศาสนาในลังกาแยกออกเป็น 2 ฝ่าย คัมภีร์

* คัมภีร์อรรถกถาทั้งที่เป็นภาษาสิงหลและภาษาอินเดียตอนใต้ซึ่งมีการกล่าวอ้างอิงทั้งหมด 19 คัมภีร์ด้วย
 กัน (สุภาพรณ , 2526 : 272-277) คือ

- 1.มหาอัฐกถา บางทีก็เรียกว่า มุลอัฐกถา หรือ อัฐกถา
- 2.อุตตรวิหารอัฐกถา
- 3.มหาปิฎกจริยอัฐกถา อรรถกถาพระวินัยปิฎก
- 4.กรุนทีอัฐกถา
- 5.อันธอัฐกถา
- 6.สังเขปอัฐกถา
- 7.อาคมมอัฐกถา
- 8.ไปราณอัฐกถา
- 9.ปุณโมปเทศอัฐกถา หรือ ปุพพอัฐกถา
- 10.วินยอัฐกถา
- 11.สุตตันตอัฐกถา
- 12.อภิธรรมอัฐกถา
- 13.สิงหลมาติกอัฐกถา
- 14.ทีฆอัฐกถา
- 15.มัชฌิมอัฐกถา
- 16.สังยุตตอัฐกถา
- 17.อังคุตตรอัฐกถา
- 18.ชาตกัฏฐกถา
- 19.วิภังคปกรณัศสะ สีหลักอัฐกถา

"มติฝ่ายเถรวาทที่ปรากฏในบทนำของอรรถกถาของพระพุทธโฆษาจารย์ทุกเล่ม ตลอดจนในที่ปวงศ
 มหาวงศ์และสัทธัมมสังคหะ เชื่อว่าอรรถกถาบาลีแต่ดั้งรวบรวมเสร็จสมบูรณ์ตั้งแต่ในการสังคายนาครั้งที่
 1 ต่อจากนั้นได้มีผู้รักษาให้คงอยู่ในรูปเดิมด้วยการท่องจำ แต่มีคำกล่าวว่านี่ไม่มีน้ำหนักน่าเชื่อถือมา
 นัก

อรรดกถาภาษาสิงหลก็ได้รับการเก็บรักษาไว้กับฝ่ายมหาวีร และได้รับการจารเป็นลายลักษณ์อักษรลงในใบลานพร้อมกับการจารพระไตรปิฎกเป็นลายลักษณ์อักษรเป็นครั้งแรก

กระนั้นเมื่อเวลาล่วงเลยมาอีกระยะก็ได้มีการแปลอรรดกถาภาษาสิงหลกลับมาเป็นภาษาบาลีอีกทอดหนึ่ง ซึ่งในการนี้ก็ได้อัศจรรย์อรรดกถาภาษาสิงหลที่เขียนขึ้นในลังกาเป็นแม่แบบให้พระอรรดกถาจารย์ได้ใช้เขียนอรรดกถาโดยศึกษาเปรียบเทียบควบคู่ไปกับคัมภีร์อรรดกถาฉบับต่างๆ ที่มีอยู่ในเวลานั้นด้วย และชาติภูกฤษณาที่เป็นคัมภีร์อรรดกถาภาษาบาลีที่อุรจนารจนขึ้นในช่วงเวลาและลักษณะเดียวกัน

ในส่วนของพระอรรดกถาจารย์ผู้รจนาชาติภูกฤษณายังคงเป็นปัญหาที่ถกเถียงกันอยู่โดยปราศจากข้อยุติด้วยความที่ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวินิจฉัยว่า “ชาติภูกฤษณาซึ่งได้แปลฉบับนี้มีใช้ภาษาบาลี เป็นอรรดกถา กล่าวว่าได้เรียบเรียงขึ้นในเกาะลังกาในราวพระพุทธเจ้าปรินิพพานได้ 1,000 ปีล่วงไปแล้ว แต่ก็ไม่ปรากฏว่าผู้ใดเป็นผู้เรียบเรียง” (พระคัมภีร์ชาติภูกฤษณา ฉบับ ส.อ.ส. เล่ม 1 หน้า 9) อย่างไรก็ตามในปัจจุบันก็มีความเชื่ออยู่ 2 กระแสถึงความเป็นไปได้ของอรรดกถาจารย์ที่รจนาชาติภูกฤษณา

นักวิชาการตะวันตกและไทยโดยส่วนใหญ่¹¹ เชื่อว่าชาติภูกฤษณาที่อุรจนารจนขึ้นโดยพระพุทโธมาจารย์ ทั้งนี้จากคัมภีร์มหาวงศ์และพุทโธมาจารย์ สอดคล้องกับคัมภีร์ตันชวงส์ ศาสนวงส์ และสัตว์มสังคหะ ที่แม้จะไม่อาจใช้เป็นหลักฐานแสดงข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ได้โดยตรง แต่ก็แสดงประวัติชีวิตของพระพุทโธมาจารย์ไว้ใกล้เคียงกัน โดยเฉพาะการที่พระพุทโธมาจารย์ได้เดินทางไปยังประเทศลังกาเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 10 ตามคำแนะนำของพระเรวัตินโดยมีวัตถุประสงค์ให้ท่านไปศึกษาภาษาสิงหลและอรรดกถาภาษาสิงหลหรือสิงหลภูกฤษณา แล้วให้แปลอรรดกถาภาษาสิงหลเหล่านั้นออกเป็นภาษาบาลี เพื่อนำกลับมายังประเทศอินเดียซึ่งในเวลานั้นมีแต่พระไตรปิฎกแต่ไม่มีคัมภีร์อรรดกถา

การเดินทางไปทางเรือระหว่างทางได้พบกับพระพุทโธมาจารย์ซึ่งกำลังเดินทางกลับจากลังกาไปอินเดียซึ่งมาปฏิบัติภารกิจเช่นเดียวกับที่พระพุทโธมาจารย์จะไปทำ เมื่อพระพุทโธมาจารย์ได้ทราบวัตถุประสงค์ของพระพุทโธมาจารย์จึงได้ขอให้ท่านช่วยแปลอรรดกถาภาษาสิงหลออกเป็นภาษาบาลีต่อจากที่ตนได้กระทำเสร็จไว้แล้วส่วนหนึ่ง พระพุทโธมาจารย์มาถึงประเทศลังกาในสมัยพระเจ้ามหายานม เข้าฝากตัวเป็นศิษย์ท่านสังฆปาละในสำนักของฝ่ายมหาวีร เมื่อท่านขออนุญาตแปลอรรดกถาภาษาสิงหลออกเป็นภาษาบาลี คณะสงฆ์ฝ่ายมหาวีรก็ให้ท่านพิสูจน์ความสามารถด้วยการเขียนอธิบายขยายเนื้อความคาถา 2 บท จากคาถา 2 บทดังกล่าวพระพุทโธมาจารย์สามารถรจนาได้เป็นคัมภีร์วิสุทธิธรรมค เมื่อเห็นเช่นนี้คณะสงฆ์ฝ่าย

¹¹ นักวิชาการตะวันตกและไทยส่วนใหญ่จะเชื่อว่าชาติภูกฤษณาที่อุรจนารจนขึ้นโดยพระพุทโธมาจารย์ ดูรายละเอียดได้ใน เสดียร (2529 : 439) , พัฒน์ (2524 : 138) , สุภาพรณ (2526 : 295) , ทรัพย์ (2527 : 21) , พระโสภณคณาจารย์ (2529 : 290) , Adikaram (1953 , : 1,6) , และ Law (1973 : 472) เป็นต้น

มหาวิทยาลัยได้มอบบรรดกถาภาษาสิงหลให้พระพุทธโฆมาจารย์แปลออกเป็นภาษาบาลี และท่านก็ได้ทำสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

ถึงแม้พระพุทธโฆมาจารย์จะยืนยันว่าผลงานของตนเองมีเพียง 6 คัมภีร์¹² แต่โดยส่วนใหญ่มักจะถือว่า ชาติกัฏฐกถาก็เป็นผลงานชิ้นหนึ่งของท่านด้วยเช่นกัน กล่าวคือ ชาติกัฏฐกถาเป็นบรรดกถาบาลีที่พระพุทธโฆมาจารย์แต่งขึ้นตามคำขอของพระอัครดัทสสี พระพุทธมิตตะ และพระพุทธะทวะ (Adikaram, 1953: 6) เมื่อขณะอยู่ในประเทศลังกา ชาติกัฏฐกถานี้แต่งขึ้นโดยอาศัยเนื้อความคัมภีร์บรรดกถาชาดกภาษาสิงหลโบราณที่ซึ่งมีอยู่แต่เดิมซึ่งยังขาดความสมบูรณ์อยู่ พระพุทธโฆมาจารย์อธิบายและขยายความให้ครบถ้วนสมบูรณ์โดยอ้างอิงจากบรรดกถาฉบับอื่นๆด้วย

ขณะเดียวกันก็ยังมีนักวิชาการอีกกลุ่มที่ไม่เชื่อว่าชาติกัฏฐกถาจะเป็นผลงานของพระพุทธโฆมาจารย์ ด้วยเหตุผลที่ว่าสำนวนภาษาและวิธีการแต่งไม่เหมือนกับผลงานเล่มอื่นๆของท่าน(Wintemitz อ้างใน สุภาพรรณ , 2526: 291)เป็นต้น ชาติกัฏฐกถาจึงควรจะถูกจินตนาขึ้นโดยบรรดกถาจารย์รูปอื่นๆในสมัยเดียวกันนี้ พร้อมกับนั้นด้วยความที่บรรดกถาที่กล่าวถึงเรื่องพระโพธิสัตว์จรรยา มักจะเป็นผลงานของพระธรรมปาละ นักวิชาการบางคนจึงเชื่อว่า ชาติกัฏฐกถาน่าจะเป็นผลงานของพระธรรมปาละมากกว่า(Wintemitz, 1977: 392)

แต่ถึงกระนั้นในส่วนประวัติชีวิตและผลงานของพระธรรมปาละก็ไม่ได้แสดงความเห็นชัดเจนว่าท่านได้รจนาชาติกัฏฐกถาขึ้นที่ไหน เมื่อไหร่ อย่างไร และด้วยวัตถุประสงค์อะไรชัดเจน เหมือนในส่วนของคุณพระพุทธโฆมาจารย์ อีกทั้งชีวประวัติของท่านก็ยังไม่มีความสับสนชัดเจน และเป็นที่ยกเถียงกันอยู่¹³ ในส่วนที่เกี่ยวกับชาดกนั้นในกลุ่มที่เชื่อว่าชาติกัฏฐกถาแต่งโดยพระพุทธโฆมาจารย์ก็จะยกให้พระธรรมปาละเป็นผู้แต่งฎีกาชาดก อันมีชื่อว่าลัทธิฎฐปากถีนี (Law, 1973: 392)

ด้วยเหตุนี้จึงไม่อาจสรุปหรือหาข้อยุติได้ว่าชาติกัฏฐกถาถูกจินตนาขึ้นโดยพระบรรดกถาจารย์คนใด อาจกล่าวได้ว่าชาดกที่รจนามาจากบรรดกถาภาษาสิงหลอีกทอดหนึ่งในประเทศลังกาเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 10 แต่จะว่าไปแล้วการไม่อาจจะระบุชื่อบรรดกถาจารย์ผู้รจนาชาติกัฏฐกถาออกจะไม่มีผลสำคัญและไม่มีความกระทบต่อวิทยานิพนธ์มากนัก เพราะส่วนหนึ่งการสืบค้นผู้แต่งที่แท้จริงของคัมภีร์เล่มดังกล่าวอยู่นอกเหนือขอบเขตของวิทยานิพนธ์ อีกทั้งการวิเคราะห์เนื้อหาของชาติกัฏฐกถาในฐานะเรื่องแต่ง(fiction)ในที่นี้ พระบรรดกถาจารย์ใน

¹² ผลงานที่พระพุทธโฆมาจารย์ยืนยันด้วยตนเองว่าเป็นผลงานของตนมี 6 คัมภีร์ คือ วิสุทธิธรรมค สมันตปาติกา สมังคผลวิลาสินี ปิโยจสุทนี สารัตถดปกาสินี และมนโรรตปฐพี

¹³ ชีวประวัติของพระธรรมปาละมีความชัดเจน สับสน และยังเป็นที่ยกเถียงกันอยู่ในหลายๆประเด็น ดูรายละเอียดเป็นตัวอย่างได้ใน สุภาพรรณ, 2526 : 303-311

ฐานะผู้ประพันธ์ก็มีความสำคัญเฉพาะในแง่ที่คอกย้า ขึ้นชั้นและแสดงให้เห็นถึงสถานภาพอันเป็นเรื่องแต่งของชาตภักฏฐกถา ไม่ใช่ในแง่ของการเป็นผู้ผลิต ผู้ให้กำเนิด หรือเจ้าของบทประพันธ์ เนื่องจากว่าชาตภักฏฐกถาในฐานะคัมภีร์โพธิสัตว์จรรยาภีไม่ได้มีสาระสำคัญแตกต่างไปจากคัมภีร์เล่มอื่นๆ ในกลุ่มเดียวกัน จะว่าไปแล้วก็เกิดในกระแสหรือกรอบ(canon) ของประเพณีและความคิดเรื่องโพธิสัตว์จรรยาเช่นเดียวกัน อาจจะมีแตกต่างก็แต่ตรงที่ชาตภักฏฐกถามีหัวใจอยู่ที่อรรถกถาชาลค 547 เรื่องซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของทุเรนิทาน และด้วยคุณสมบัติที่แตกต่างดังกล่าวนี้ก็คือเหตุผลในการเลือกชาตภักฏฐกถาในฐานะคัมภีร์โพธิสัตว์จรรยามาวิเคราะห์ด้วยทฤษฎีมานุษยวิทยาสัญลักษณ์ ดังจะแสดงให้เห็นโดยละเอียดต่อไป

สถานภาพและวัตถุประสงค์ของชาตภักฏฐกถา

ตามประเพณีแล้ว อรรถกถา หมายถึง การอธิบายให้ความหมายใหม่กับคัมภีร์เดิมตามความรู้และทัศนะของพระอรรถกถาจารย์นั้นๆ การอธิบายคำและความหมายจะต้องกระทำอย่างถูกต้อง เทียงตรงและซื่อสัตย์เท่าที่สามารถจะทำได้ (Law , 1973: 393) สิ่งที่อรรถกถาจารย์จะต้องคำนึงถึงและยึดถือเอาไว้เหนืออื่นใดก็คือ การตีความพระพุทธานุญาตอย่างถูกต้องเที่ยงตรง¹⁴ ด้วยเหตุนี้จึงมักจะมีการอ้างอิงอยู่เสมอว่าคำและความในคัมภีร์อรรถกถานั้นเป็นพุทธานุญาต แม้จะไม่ปรากฏหลักฐานว่าพระพุทธเจ้าทรงตรัสที่ไหน เมื่อใด อีกทั้งยังเห็นอย่างชัดเจนว่าพระอรรถกถาจารย์เป็นผู้แต่งขึ้นมาเองมากกว่า

¹⁴ สำหรับความสำคัญในเรื่องความถูกต้อง แม่นยำในการเขียนคัมภีร์อรรถกถานั้น สามารถพบได้เป็นตัวอย่างจากหลักการ 10 อย่างที่บัณฑิตพึงยึดถือเป็นแนวทางในการเขียนอรรถกถาซึ่งพระพุทธโฆมาจารย์ได้กล่าวเอาไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ตอนปัญญาภูมิเนต ที่ว่า

1. ต้องก้าวลงสู่ฆนชาลหรือแควดวงของพวกวิภิชชาวาทิ
2. ต้องไม่กล่าวต่ออาจารย์ทั้งหลาย
3. ต้องไม่เสนอความเห็นของตนเอง
4. ต้องไม่วิวาทถกเถียงความคิดเห็นของผู้อื่น
5. ต้องไม่พิจารณาข้ามพระสูตร
6. ต้องตามพระวินัย
7. ต้องพิจารณาตามมหาประเทศ
8. ต้องแสดงหลักธรรม
9. ต้องรวบรวมสรุปความหมาย
10. ต้องอธิบายความซ้ำแล้วซ้ำอีกโดยวิธีการหลายแบบ

เช่นเดียวกับชาดกกฎกฐณที่มีพยายามจะทำให้คัมภีร์ดังกล่าวนี้มีสภาพเป็นความจริงบนฐานของพระพุทธรวณะใน 2 ลักษณะที่เชื่อมโยงกัน ลักษณะแรกคือ การอ้างอิงถึงพระพุทธรวณะภายในอรรถกถาชาดกแต่ละเรื่อง ดังที่ได้แสดงให้เห็นแล้วว่าโครงสร้างของอรรถกถาชาดกประกอบด้วย 5 ส่วนสำคัญคือ การปรารภเรื่อง การเล่าเรื่อง คาถา อธิบายคาถาและ สโมธาน จะเห็นได้ว่าใน 2 ส่วนแรกกับส่วนสุดท้ายมีความพยายามที่จะทำให้อรรถกถาชาดกมีสถานภาพความเป็นจริงไม่ใช่เป็นเพียงเรื่องแต่ง เรื่องเล่าหรือนิทาน ทั้งนี้ก็เพราะว่าในส่วนของการปรารภเรื่องคือการเริ่มต้นเล่าเรื่องในปัจจุบันสมัยของพระพุทธเจ้าอันเป็นต้นเหตุก่อนจะเล่าชาดกเรื่องนั้นๆ เช่นมีการบอกว่าพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ไหน ทรงปรารภกับใครและเรื่องอะไรจึงได้คร่ำครวญเรื่องนี้¹⁵ การหยิบยกเหตุการณ์ในปัจจุบันชาติของพระพุทธเจ้าที่เชื่อว่าจริงมาเป็นต้นเค้าของการเล่าเรื่องในอดีตชาติหรือชาดก รวมไปถึงการหยิบยกเอาพระพุทธรวณะมาในลักษณะของการปรารภจึงแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงความพยายามของอรรถกถาจารย์ที่จะทำให้ชาดกที่จะเล่าต่อไปเป็นเรื่องจริง เพราะว่าตนไม่ได้เป็นคนเล่าหากแต่เป็นพระเจ้าต่างหากที่ทรงเล่าชาดกเรื่องนั้นๆ

เช่นเดียวกับในส่วนของการเล่าเรื่องที่เป็นอดีตนิทานก็มีสถานภาพความเป็นจริงเช่นกัน ทั้งนี้ก็เพราะว่าเนื่องจากการปรารภเรื่องอันเป็นสาเหตุที่มาของการเล่าเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงอดีตชาติอันเป็นนิทานที่เล่าโดยพระพุทธเจ้าก็ย่อมมีสภาพความเป็นจริงเท่าเทียมกันกับในส่วนแรก ยิ่งไปกว่านี้ในส่วนของสโมธานที่เป็นการสรุปเรื่องว่าใคร ในชาดกเป็นใคร ในปัจจุบันชาติ¹⁶ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนของพระโพธิสัตว์กับพระพุทธเจ้านั้นก็คือ การดอกล้ออย่างชัดเจนอีกหนว่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทั้งหมดหรือในอดีตชาตินั้นเป็นเรื่องจริง ทั้งนี้ก็โดยมีฐานวางอยู่บนความจริงของปัจจุบันชาติทั้งในส่วนของการปรารภเรื่องและสโมธาน ชาดกอันเป็นเรื่องราวของพระโพธิสัตว์จึงมีสถานภาพเป็นความจริงเท่าเทียมกับเหตุการณ์ในปัจจุบันชาติของพระพุทธเจ้า เป็นความจริงที่อยู่ในชุดเดียวกันและระดับเดียวกัน

ความพยายามที่จะกำหนดให้ชาดกกฎกฐณามีสภาพความเป็นจริงเท่าเทียมกับเหตุการณ์ปัจจุบันชาติของพระพุทธเจ้าหรือว่าเป็นส่วนหนึ่งของพุทธประวัติย่อมมีนัยสำคัญเป็นอย่างยิ่ง โดยนัยสำคัญดังกล่าวย่อมผูกพันอยู่กับตัวพระพุทธเจ้ารวมทั้งพุทธศาสนาด้วยเป็นสำคัญ ทั้งนี้แต่เดิมนั้นคัมภีร์ชาดกเป็นเหมือนประมวลนิทาน บางเรื่องก็เป็นที่แพร่หลายรู้จักกันเป็นอย่างดีในยุคนั้นและเป็นที่ยอมรับกันอีกด้วยเพราะว่านอกจากเนื้อนิทานจะมีความสนุกสนานเพลิดเพลินแล้วในเวลาเดียวกันก็ยังมีสอดแทรกคติธรรมคำสอนเอาไว้ด้วย สามารถใช้ยึดถือเป็นแนวทางใน

¹⁵ รายละเอียดดูได้จากในตัวอย่างที่แสดงโครงสร้างของอรรถกถาชาดก หน้า 3-4

¹⁶ รายละเอียดดูได้จากในตัวอย่างที่แสดงโครงสร้างของอรรถกถาชาดก หน้า 3-4

การดำเนินชีวิตได้ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องคุณค่าของความกตัญญูรู้คุณ ความซื่อสัตย์หรือว่า “คุณธรรมนำมิตร”¹⁷

ด้วยเหตุนี้คัมภีร์ชาดกในพระสุตตันตปิฎกแต่เบื้องต้นนั้นจึงมีสถานภาพเป็นเพียงนิทานหรือวรรณกรรมคำสอน (didactic literature) ที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อที่จะสั่งสอนคตินิยมเป็นสำคัญ และแม้แต่ชาดกตามรูปศัพท์จะแปลว่าเรื่องที่เกิดขึ้นแล้วโดยพระพุทธศาสนาหมายเอาเฉพาะคติชาดกของพระพุทธเจ้า ทว่าในส่วนที่เป็นคาถาร้อยกรองก็ไม่ได้มีความพยายามจะยกสถานภาพชาดกให้เป็นจริงเท่ากับเหตุการณ์ในปัจจุบันแต่อย่างใด เพราะมีแต่เพียงคาถาเปล่าๆ ไม่ได้มีการเชื่อมโยงถึงพระพุทธเจ้า ยิ่งไปกว่านี้บางคาถาก็เป็นเพียงคติธรรมคำสอนไม่มีรายละเอียดของเหตุการณ์แต่อย่างใด

แต่การที่ชาดกถูกยกมาแต่งเติมเรื่องให้สมบูรณ์พร้อมทั้งกำหนดให้มีสถานภาพความเป็นจริงด้วยการผนวกเข้าไว้ในส่วนหนึ่งของพุทธประวัติอย่างเด่นชัดดังกล่าว ในแง่หนึ่งจึงเป็นความพยายามที่จะกำหนดประเภท (Genre) ให้กับชาดกที่ถูกดัดแปลงใหม่ สถานภาพดังกล่าวใช้เพียงแต่จะสถาปนาความจริงให้กับเหตุการณ์ในชาดก ใช้แต่เพียงจะหลีกเลี่ยงการเป็นแค่เพียงนิทานหรือวรรณกรรมคำสอนที่ผ่านมา หากในเวลาเดียวกันยังเป็นการปรับเปลี่ยนให้ชาดกกลายเป็นเหตุการณ์ช่วงหนึ่งในพุทธประวัติ ให้ชาดกถูกดัดแปลงหมายถึงแบบแผนขั้นตอนของกระบวนการกลายเป็นพระพุทธเจ้าที่มีสถานภาพเป็นความจริงอีกด้วย

ชาดกที่ถูกดัดแปลงในฐาณะคัมภีร์โพธิสัตว์จรรยาจะได้กล่าวถึงโดยละเอียดในบทต่อไป แต่ในที่นี้จะพิจารณาสถานภาพหรือประเภททางวรรณคดีของชาดกที่ถูกดัดแปลงก่อนเป็นสำคัญ ทั้งนี้จะเห็นได้ว่ามีความพยายามที่จะทำให้เหตุการณ์ทั้งหมดในชาดกที่ถูกดัดแปลงเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นจริงด้วยความที่เป็นพุทธประวัติ ไม่ว่าจะเป็นเหตุการณ์ในอดีตชาติหรือว่าปัจจุบันชาติล้วนแล้วแต่มีสถานภาพความเป็นจริงเท่ากัน แต่หากพิจารณาในเชิงวรรณคดีแล้ว ชาดกที่ถูกดัดแปลงก็เป็นเพียงเรื่องแต่ง (fiction) ดังจะพิจารณาได้จากประวัติความเป็นมาการรจนาคัมภีร์เล่มดังกล่าวนี้ข้างต้น พระยรรณดาจารย์คือผู้ประพันธ์ (author) วรรณกรรมชิ้นนี้ขึ้นในกรอบหรือกระแส (trend) ของความเชื่อและวรรณคดีโพธิสัตว์จรรยา ซึ่งในที่นี้พระยรรณดาจารย์หาได้เป็นผู้ให้กำเนิดความคิดหากแต่เป็นผู้ถ่ายทอดกระแสความคิดผ่านตนเองและผลงานอีกทอดหนึ่ง ชาดกที่ถูกดัดแปลงหาได้เป็นบันทึกหรือเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่สามารถใช้ยึดถือเป็นข้อเท็จจริงหรือความจริงแบบปฏิฐานนิยมได้แต่อย่างใด

กระนั้นชาดกที่ถูกดัดแปลงก็ไม่ได้มีฐานะเป็นนิทานหรือวรรณกรรมคำสอนเหมือนอย่างที่ชาดกเป็น เพราะวัตถุประสงค์หลักในการประพันธ์หาได้อยู่ที่การสั่งสอนคตินิยมเป็นสำคัญ

¹⁷ จากเนื้อหาในอรรถกถาชาดกทั้ง 547 เรื่องพบธรรมข้อการให้ความสำคัญกับมิตรสหายอยู่เป็นจำนวนมากไม่น้อย แต่คุณธรรมข้อนี้ไม่ปรากฏอยู่ในทศบาปมีแต่อย่างใด จึงน่าสนใจว่าเหตุใดพุทธศาสนาหรือชาดกที่ถูกดัดแปลงจึงเชิดชูคุณธรรมข้อนี้เป็นอย่างยิ่งและไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าทศบาปมีสักเท่าไร

อย่างแต่ก่อนไม่ หากแต่มีฐานะเป็นคล้ายดั่งตำนาน(myth)ที่อธิบายถึงกำเนิดโลก กำเนิดจักรวาล (cosmogony) เพราะเป็นตำนานของการกำเนิดของเผ่าและบรรพบุรุษของเผ่า เป็นเหมือนตำนานที่ก่อเกิด หลักคัมภีร์และเป็นตัวขับเคลื่อนพิธีกรรมผ่านวัยในชุมชนบุพกาลที่ว่า การจะบรรลุความเป็นชายหรือสมารักษ์ที่สมบูรณ์ของเผ่าได้นั้นจะต้องผ่านกระบวนการขั้นตอนอย่างไรบ้าง

สถานภาพของชาติกัญฐกถาในฐานะเรื่องแต่งหรือวรรณคดีประเภทตำนานการเปลี่ยนผ่านของบุคคลจึงมีเป้าหมายเกินกว่าจะใช้เป็นเพียงการสั่งสอนศีลธรรม หากเป็นการสถาปนาพุทธประวัติในอีกมิติหนึ่ง เป็นมิติที่ครอบคลุมการสั่งสอนศีลธรรม การแสดงให้เห็นขั้นตอนของการกลายเป็นพระพุทธเจ้า พร้อมๆไปกับการยกย่องเชิดชูในคุณงามความดีของพระศาสดา ฯลฯ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้จึงจะไม่ยึดถือชาติกัญฐกถาเป็นพุทธประวัติที่มีนัยว่าเหตุการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้นเป็นความจริง แม้แต่ในส่วนของปัจจุบันชาติก็จะไม่ยึดถือว่าเป็นความจริงตามที่โดยทั่วไปยึดถือกันแต่อย่างใด หากแต่จะพิจารณาชาติกัญฐกถาในฐานะเรื่องแต่ง ในฐานะวรรณคดีหรือตัวบท (text) ชิ้นหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงแบบแผนหรือโครงสร้างความคิดในลักษณะหนึ่ง การวิเคราะห์ชาติกัญฐกถาด้วยทฤษฎีมานุษยวิทยาสัญลักษณ์จึงจะกระทำต่อเหตุการณ์ในท้องเรื่องในระดับที่เป็นสัญลักษณ์ เป็นภาพแทน (representation) ของแบบแผนหรือโครงสร้างความคิด เป็นการแสดงให้เห็นถึงการโต้ตอบกันระหว่างระบบสัญลักษณ์หรือภาพแทนของแบบแผนความคิดที่ปรากฏอยู่ในวัฒนธรรมชาติพันธุ์วรรณา (ethnography) ที่ว่าด้วยพิธีกรรมเปลี่ยนผ่านกับตัวบทชาติกัญฐกถาว่าเป็นไปเช่นไร และการสนทนาดังกล่าวจะทำให้ชาติกัญฐกถาในฐานะคัมภีร์โพธิสัตว์จรรยา มีความหมายเปลี่ยนไปจากเดิมอย่างไร ไม่ว่าจะขั้นตอนที่สุเมธดาบสได้รับพุทธพยากรณ์ ตอนบำเพ็ญบารมี ตอนที่พระโพธิสัตว์จุดจากสวรรค์ชั้นดุสิต หรือว่าตอนครีสุทรีพระสัพพัญญุตญาณได้เป็นพระพุทธเจ้า ดังจะแสดงให้เห็นในบทต่อไป

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย